

шведським королем була укладена спеціальна угода, у якій він зобов'язувався не складати зброю доти, доки Україна не звільниться з-під московського ярма. Однак найцікавішим для нас є те, що тоді в Бендерах були прийняті «Пакти й Конституція прав та вольностей Війська Запорозького», які стали «першою європейською конституцією в сучасному її розумінні» [1, с. 9].

Такий конституційний акт з'явився не на порожньому місці. Це логічне завершення тривалої еволюції політико-правової думки в тогочасному русько-українському суспільстві. Достатньо розвинене звичаєве право Давньокіівської держави втілювалося в XI – XII ст. у нормативних правових актах Ярослава Мудрого та його синів-спадкоємців («Руська Правда», «Правда Ярославиців»).

Сучасні дослідники зазначають, що, крім звичаєвого права, у «Руській Правді» зібрані й «княжі устави». За формою та змістом вони ближчі до звичаєвого права, ніж до писаного закону. Законотворча діяльність органів державної влади була незначною й дуже обмеженою формуванням звичаєвого права. До первинних законодавчих документів тієї доби належали «княжі договори» [1, с. 5–6].

Давнє віче, яке функціонувало в княжій Україні-Русі у вигляді зборів громадян міста, землі (князівства) й розглядало та виносило ухвали, що поширювалися на означений адміністративно-політичний простір, на думку багатьох дослідників, у правовому сенсі доцільно вважати органом прямого народоправства, вагою передумовою для створення представницьких структур у подальшому [2, с. 81–91]. Отже, вже тоді в Україні означився правильний вектор перспективного правно-політичного розвитку держави – конституційний.

Зазначимо, що в період Литовсько-Руської держави в основу відомого Литовського статуту (зокрема його третьої редакції) було покладено «Руську Правду». Саме за третім варіантом

цього закону, схваленому соймом у 1588 р. і систематизованому як юридичний акт у єдиний документ, тривалий час жила держава. [6, с. 6].

Подальшим важливим кроком в усвідомленні українцями себе європейським народом із юридично оформленими правами й обов'язками стала доба Хмельниччини. І хоча такого важливого нормативно-правового акта, як конституція, Б. Хмельницький не прийняв, він заклав низку засадничих конституційних норм, ухвалених у вигляді міжнародних договорів, важливих актів державно-будівного характеру.

П. Орлик не перший український діяч, хто в боротьбі за незалежність звернувся за підтримкою до Швеції, однієї з наймогутніших на той час європейських держав. Контакти зі шведами започаткував ще Б. Хмельницький. Після його смерті ці зв'язки реанімував його наступник І. Виговський. 25 жовтня (ст. ст.) 1657 р. у Корсуні відбулася Генеральна військова рада з обрання нового гетьмана (І. Виговського). У її роботі взяли участь послы від Швеції, Польщі, Австрії, Туреччини, Криму, Семигорода, Молдови й Волощини, що засвідчує міжнародну вагомість і значущість українського питання. Було оформлено союзний договір (так званий Корсунський трактат – С. К.) із Швецією, на основі якого король Карл X Густав зобов'язувався домагатися визнання незалежної України Польщею, прилучення до неї всіх західноукраїнських земель і «просунення границь Української держави аж до Пруссії» [3, с. 53].

Отже, «Пакти й Конституція» П. Орлика були продовженням і поглибленням уже усталеної традиції рівних правовідносин між двома правосуб'єктами: Українською козацькою державою, з одного боку, і Швецією – з іншого.

Конституція складається зі вступу (преамбули) і 16 статей, у яких стисло розкриті проблеми внутрішнього та зовнішнього життя тогочасної України. Спробуємо проаналізувати зміст цього унікального політико-правового документа.

від Московського рабства, Ясновельможний Гетьман повинен подбати про повернення його з усіма прилеглими землями і з переправою, що є тут же, через Дніпро» [1, с. 29].

Особливо важливий для наших сучасників шостий параграф, де сформульовано основні принципи управління та функціонування органів державної влади. Конституція П. Орлика певною мірою ґрунтувалася на ідеї розподілу законодавчої, виконавчої та судової влад. Законодавча влада мала належати раді (парламенту), до складу якої входили полковники зі своєю старшиною, сотники, «генеральні радники від всіх полків» і «посли від Низового Війська Запорозького для слухання й обговорення справ, щоб взяти активну участь». Рада повинна була збиратися тричі на рік: на «Різдво Христове, Свято Великодня та Покрови, а також за рішенням Гетьмана [1, с. 9–10].

Судовій владі присвячено сьомий параграф. Суд мав діяти незалежно, оскільки гетьман «не повинен карати сам. Із власної ініціативи й помсти, але таке порушення – і умисне, й випадкове – має підлягати (розгляду) Генерального Суду, який і повинен винести рішення не поблажливе й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкоритися, як переможений законом» [1, с. 31].

У наступних параграфах відображено такі конституційні засади та вимоги:

– по-перше, визначався статус Генерального скарбника (міністра фінансів) і його місце в системі влади; обумовлювався невтручання в його діяльність жодної посадової особи в державі, у тому числі й гетьмана, регулювалися надходження до скарбниці держави з різноманітних джерел (передовсім від спільних володінь і земель Війська Запорозького) і видатків у такий спосіб, щоб не порушити прав тих, «чиї заслуги перед батьківщиною менші, а саме: ченців, священників, бездітних удів, виборних і рядових козаків, двірських слуг і приватних осіб»;

– по-друге, Гетьман (верховний командувач усього Війська Запорозького)

відповідає за все, що діється в країні, на території Козацької держави: «як козацькі, так і прості урядники, а особливо полковники, повинні обиратися вільним волевиявленням і голосуванням, і після виборів затверджуватися гетьманською владою». Виборний принцип поширювався на полковий рівень, гетьман повинен дбати про те, «щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог, бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв за межі рідної землі»;

– по-третє, «встановлюється й оголошується непорушним, що вдови козаків, їхні дружини та діти-сироти, козацькі господарства й (господарства) жінок, чоловіки яких перебувають на війні або на якихось військових службах, не притягатимуться до жодних обов'язкових для простого люду загальних повинностей і не будуть обтяжені сплатою податків»;

– по-четверте, через спеціальних комісарів «здійснити Ревізію усіх видів публічних і приватних володінь і за високим рішенням Генеральної ради в присутності Гетьмана нехай буде ухвалено урочисто й непорушно: кому належить, згідно з законом, а кому не належить, користуватися правом володіння публічними маєтками, і які саме належить виконувати повинності підданним» (до речі в цій царині, однак, було багато порушень і зловживань);

– по-п'яте, упорядковувалося пересування Україною (містами, містечками та селами) офіційних осіб і забезпечення «охорони не лише Гетьмана, а й Генеральних Старшин, Полковників, Сотників і значних Козаків, а також і Духовних осіб», чимало з тих «подорожуючих» вимагали «незвичні подарунки, харчі, напої, підводи, супровід та охорону, а також підношення грішми»;

– по-шосте, наводився порядок у зборі податків, де траплялося чимало «порушень і несправедливостей»;

– по-сьоме, «силою цього Виборчого Акта ухвалюється, щоб столичне

місто Русі, Київ та інші міста України зберігали недоторканими й непорушними всі свої справедливо отримані закони та привілеї, і це мусить у відповідний час обов'язково підтверджуватися Гетьманською владою» [1, с. 32–34].

Якщо розглянути дві Конституції – П. Орлика та сучасної незалежної України, помітимо чимало моментів і колізій, однаково притаманних таким віддаленим у часі історичним документам. Це, наприклад, слабкий контроль за надходженнями та видатками скарбниці (бюджету), свавілля старшинських земельних магнатів (нинішніх олігархів), корупція тощо. Правникам все це може стати матеріалом для інтелектуальних роздумів, аналізу, узагальнень, що сприятиме напрацюванню належної юридичної бази, необхідної для утвердження демократичних засад у нашому суспільстві,

Однак звернемо увагу на ще одне важливе питання. Воно стосується правосвідомості населення. Глибше ознайомлення з Конституцією П. Орлика свідчить, що тоді правосвідомість населення, передусім середньої верстви (рядових козаків, селян-продуцентів, міщан-ремісників), була значно вищою, ніж сучасних українців, котрі ще не оговталися від перебування під пресом московського тоталітарного режиму. Це пояснюється високим рівнем, як на той час, освіченості українців і давніми (ще від княжої Русі-України) демократичними традиціями. Таке умовне порівняння дає підставу побачити, наскільки ще залишається низьким відповідно до сучасних потреб рівень правосвідомості наших громадян. За роки незалежності в Україні, на жаль, ще надто мало зроблено й робиться для правового виховання населення, формування його правосвідомості й «правового почуття» [5, с. 7–8].

На сьогодні це одна з найбільших і найскладніших проблем національної ідеології. Ідеться про охоплення різноманітними формами правового просвітництва всього суспільства, населення

різних вікових груп, соціальних категорій, різних рівнів теоретичної підготовки. До цього процесу мали б бути максимально залучені телебачення, радіо, преса, науково-популярні видання та ін. Для його стимулювання необхідна ґрунтовна державна програма з відповідним фінансовим забезпеченням.

Лише за достатнього рівня правосвідомості населення можна серйозно розглядати питання про побудову громадянського суспільства, політико-правову доктрину побудови Української держави й права [6, с. 35], формування демократичних засад у сучасному державотворенні.

Відтак Конституція П. Орлика відображає не лише спробу правової організації державної та правової традиції українського народу, а й зміни владних відносин. Саме в Конституції П. Орлика 1710 р. – юридичні витоки багатьох явищ, зокрема сучасного суверенітету українського народу, розподілу влад, парламентаризму тощо. Тому звернення до історичного досвіду цього документа – це звернення до державних і правових ідей, які становлять історико-правову основу для загальнонаціональної ідеї політичного характеру, ідеї, що виражає саму суть духу українського народу.

Ключові слова: Конституція, республіка, протектор, маніфест, парламент, правовідносини, правосвідомість.

Стаття присвячена дослідженню та характеристиці унікальності Конституції П. Орлика, насамперед її формальному відображенні історико-правового процесу в Україні початку XVIII ст. Український народ в умовах комплексної дії економічних, соціальних, культурних, геополітичних чинників підійшов до потреби переходу від традиційного українського суспільства, яке ґрунтувалося на ототожненні владних відносин і відносин власності, корпоративності й задалегідь визначеного статусу членів суспільства, до прогресивнішої демократичної системи.

Стаття посвячена дослідженню і характеристиці унікальності Конституції Ф. Орлика, прежде всего ее формальному отражению историко-правового процесса в Украине начале XVIII ст. Украинский народ в условиях комплексного воздействия экономических, социальных, культурных, геополитических факторов подошел к необходимости перехода от традиционного украинского общества, которое основывалось на отождествлении властных отношений и отношений собственности, корпоративности и заранее определенного статуса членов общества, к более прогрессивной демократической системе.

The article is devoted to The uniqueness of the Constitution of P. Orlyk, above all, in its formal reflection of the historical and legal process in Ukraine beginning of the XVIII century the Ukrainian people under the combined effect of economic, social, cultural, geopolitical factors have come to the

necessary transition from traditional Ukrainian society, which was based on the identification of power relations and property relations, corporatism and predefined status members of society, to a more progressive democratic system.

Література

1. Слюсаренко А. Історія української конституції / А. Слюсаренко, М. Томенко. – К. : Знання України, 1993. – 192 с.
2. Лащенко Р. Лекції по історії українського права : у 2-х т. / Р. Лащенко. – Прага, 1923–1924. – Т. 1. – 1923. – 257 с.
3. Дорошенко Д. Нарис історії України : у 2-х т. / Д. Дорошенко. – К. : Глобус, 1991– . – Т. 2. – 1991. – 349 с.
4. Бисмарк О. Мысли и воспоминания : у 3-х т. / О. Бисмарк. – М. : ОГИЗ-СОЦЭКГИЗ, 1940– . – Т. 1. – 1940. – 334 с.
5. Сокуренько В. Правове почуття / В. Сокуренько // Проблеми державотворення в Україні. Серія юридична. – 1994. – Вип. 31. – С. 7–10.
6. Костицький М. Політико-правова доктрина як основа побудови Української держави і права / М. Костицький // Проблеми державотворення в Україні. Серія юридична. – 1994. – Вип. 31. – С. 3–6.